

FELSEFE DÜNYASI

2022/ YAZ/SUMMER Sayı/Issue: 75

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim
üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe
Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin
doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında
yayınlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's
Index ve TÜBİTAK ULAKBİM/TR DİZİN tarafından
dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is
published biannually. It is indexed by Philosopher's
Index and TUBITAK ULAKBİM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Sebile Başok Diş (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Nihat Durmaz (Selçuk Üniversitesi)
Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Muhammet Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Dr. Kenan Tekin (Yalova Üniversitesi)
Dr. Nazan Yeşilkaya (Şırnak Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri/Spelling and Language Editors

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)
Abdussamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Ahmet Hamdi İşcan (Ankara Üniversitesi)

Fiyat/Price: 120,00 TL

Basım Tarihi : Temmuz 2022, 500 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 231 54 40
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi
IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Bizim Büro Matbaacılık
Zübeyde Hanım Mahallesi Sanayi 1. Cd. &, Sedef
Sk. 6/1, 06070 İskitler-Altındağ / ANKARA
Tel: 0(312) 229 99 28

RÜYALARA ETİK YAKLAŞIM: RÜYALARIMDA AHLAKSIZ OLABİLİR MİYİM?

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 75, Yaz 2022, ss. 195-213.

Geliş Tarihi: 14.03.2022 | Kabul Tarihi: 06.06.2022

Feyza CEYHAN ÇOŞTU*

Giriş: Rüya Görmeyi Nasıl Anlamalıyız?

Rüya görmek insan hayatının en gizemli fenomenlerinden biridir. Uyku sırasında gerçekleştiği için rüya görme ve uyku konusu genellikle birlikte ele alınmaktadır. Uyku fizyolojik bir gereksinimdir. Uyumak zorundayız çünkü uyanık kalabilmemizin tek yolu uyumamızdır. Kişi uyuyamadığında hem bedensel faaliyetlerinde hem de zihinsel ve bilişsel özelliklerinde yitimler meydana gelecektir. Bu yüzden her sağlıklı birey uyumak zorundadır.

Uyku sırasında kişi bedenen ve zihinsel olarak bir pasiflik durumuna çekilmektedir. Algıları zayıflar ve dış uyarıcılara karşı, bilinçli ve uyanık insanın farkındalığına sahip değildir. Bu durum uyku ile ölüm arasında bir benzerlik kurulmasına ve filozoflarında çoğu zaman bu iki durumu beraber incelemesine neden olmuştur. Uyku ve ölüm özdeşliği, uykunun geçici bir ölüm hali olarak tanımlanmasına neden olur ki bu geçici ölüm anında insanın gördüğü rüyalar da bir anlam kazanır. Uykunun gizemli doğası ve uyku sırasında görülen rüyaların yol gösterici olduğu, gelecekte haber verdiği veya ilahi bir kaynağa dayandığı düşüncesi rüyaların ezoterik anlamını ön plana çıkarmıştır. Antropologlar tarafından incelenen hemen hemen bütün ilkel toplumlar da, insanlar rüyayı ruhlar âleminden veya tanrılardan bir mesaj alma olarak görmüşlerdir. Rüyalar kutsal olanla iletişim yollarından biri olarak kabul edilmektedir (Bedir, 2020: 186). Rüyalarımız reel dünya kadar anlamlı ve tutarlı değildir. Rüyalarımızı anlamlı hale getirmenin en önemli yolu, bazen saçma

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Felsefe Tarihi ABD, ORCID: 0000-0001-8643-4704, e-mail: feyzaceyhancostu@hitit.edu.tr

bazen olağandışı görüntülerin rüya yorumları ile ve ilahi olanın mesajı şeklinde olumlu bir anlama dönüştürülerek sunulmasıdır (Ceyhan Çoştu, 2021: 15).

Günlük hayat rutininin en olağan dışı gerçekliğidir rüyalar. Rüya, rüyayı gören insanın problemidir. Herkes rüya görür fakat herkesin gördüğü rüya, kendi öznel dünyasıyla ilişkilidir. Hem herkesi ilgilendiren hem de herkesin öznel yaşantısının ürünü olan rüyaların ne anlama geldiği ve rüyalara dair bilgimiz her geçen gün artmaktadır. Neden rüya gördüğümüz üzerine işlevsel tartışmaların cevaplarının özellikle 1800'lerden itibaren ampirik çalışmalarla psikolojide¹ ve nörofizyolojik (Güven, 2018: 2) araştırmalarda arandığını ve böylece rüyaların gizemle bir tutulan yönünün etkinliğini kaybettiğini görmekteyiz. Eski dönemlerde rüyalara biçilen gelecekte haber alma ve yol göstericilik gibi işlevler, rüyalara dair bilimsel yaklaşımlarla insan dünyasını ve bilincini anlamaya doğru evrilmiştir. Rüya yorumlamanın anlamı artık gelecekte haber vermek üzerine değil fakat geçmişe dönük yaşantıları ve kişinin davranışlarının altında yatan nedenleri ortaya çıkarmak gibi bir fonksiyona dönüşmüştür. Bu anlamda son yüzyıldaki çalışmaların, rüya raporlarının çözümlenmesi ve insanın kişilik yapısına dair bulguları vermesi üzerinden daha nesnel olduğunu ve rüyaların bu anlamda işlevselliğinin ön plana çıktığını görmekteyiz. Ayrıca insanın sosyal hayatında da neden rüya gördüğü ve rüyaların, insanın hayatta kalma ve üretme sürecine nasıl katkı sağlayacağı konusu bakımından da işlevsel olduğu düşünülebilir (Springett, 2021). Bunun dışında rüyaların işlevsel olduğunu söylemenin anlamsız olduğu ve rüyaları anlamlandırmaya çalışmanın doğru olmadığı düşüncesi de karşımıza çıkar. Bu özellikle psikologlar ve sinirbilimciler arasındaki bir uzlaşmazlıktan kaynaklanmaktadır. Bir de bunların dışında rüyaların beynin bir fonksiyonu olduğunu, vücudumuzun ihtiyaçlarını ve beynimizin özelliklerini yansıttığını düşünen bilim adamları da vardır ki, bu gruptaki bilim adamları, rüyaların oluşum, biçim ve işlevini bilimsel metotlar kullanarak araştırmaktadırlar. Bu daha çok rüyaların nörobiyolojik yapısını ortaya koymaya yöneliktir (Ağar, 2016: 40).

Rüyalar günümüzde her ne kadar daha çok bilimsel çalışmaların ve psikolojinin konu edindiği bir mesele olsa da rüyalara dair felsefi yaklaşımın varlığını tüm düşünce hayatı boyunca görüyoruz. Bu çalışmada felsefenin bir alt disiplini olan etik alanının, rüya konusuna nasıl yaklaştığını göstermeyi amaçlıyoruz. Son yarım yüzyılda tekrar canlanan rüyalara etik yak-

1 Rüyalara dair ilk bilimsel çalışma ve rüyaların işlevine dair açıklamaların öncüsü isim Sigmund Freud'dur. Freud, rüyaları analiz etmeye değer psişik eylemler olarak görür ve psikolojinin bir konusu olarak tartışır. 1899'da yayınladığı *Rüyaların Yorumu (Die Traumdeutung)* adlı eser, psikanalitik perspektiften bir rüya analizi anlatımını içerir (Shokrollahi, 2016: 86).

laşımın ana probleminin, Augustinus'un 'rüyalarımndan sorumlu muyum?' sorusu etrafında geliştiğini görmekteyiz. Bu bağlamda bu çalışma hem Augustinus'un rüya şüpheciliğini hem de bu konuyu bu yüzyılda tekrar canlandıran düşünürlerin bakış açısını verecektir.

Rüyalara Felsefi Bakış

Uyku ve rüya konusu felsefi gelenek içinde hayli tartışılmış bir konudur. Uyku- nun ne olduğu, fizyolojik bağıntılar ve uyku sırasında görülen rüyaların işlevleri ve neye işaret ettikleri, uyku sırasında kişide meydana gelen değişiklikler, uyku sırasında bilincin kaybolup kaybolmaması, rüyalarımızla bilinçli olmak arasındaki ilişki ve dolayısıyla rüyalarımızdan sorumlu olup olmadığımız gibi birçok konunun tüm düşünce hayatında karşımıza çıktığını görmekteyiz.

Her düşünür bu konuyu kendi döneminin düşünsel ve bilimsel gelişmelerine paralel şekilde ele almıştır. Doğaya yönelişin ve nesnel yaklaşımların bir yansıması olarak Antik Çağ'da Demokritos'la başlayan uyku ve fizyolojik bağıntıların vurgusu Platon'la ve daha sonra Aristoteles ile birlikte ayrıntılı bir biyolojik uyku ve rüya tanımlamasına dönüşmüştür. Aristoteles'in derinlikli bir uyku ve rüya analizi yaptığı '*Uyumak ve Uyanık Olmak Üzerine*', '*Rüyalar Üzerine*' ve '*Rüya Yorumlama Üzerine*' (Aristoteles, 2019) adlı üç kitapçık ile bu konuyu döneminin diğer filozoflarına göre daha bilimsel incelediği söylenebilir. Aristoteles özellikle bu ilk iki eserde daha natüralist, fizyolojik, biyolojik ve rasyonel bir uyku ve rüya değerlendirmesi sunarken, son eserinde rüyalarda tanrılardan geldiği kabul edilen kehanet (mantike) anlayışını reddedecektir (Osmanoğlu, 2017: 151).

Orta Çağ Hıristiyan dünyasının düşünürlerinin ise konuyu ele alırken iki temel noktada tartıştığı görülmektedir: Rüyalar kehanet içerir mi ve rüyaların ahlaki sonuçları nelerdir? (Dreisbach, 2000:32). Erken Orta Çağ döneminin rüya konusundaki şüpheci tavrı, XII. yüzyıl ile birlikte yerini tekrar nesnel rüya algısına bırakmıştır. Buna, özellikle İslam dünyası filozoflarının katkılarıyla, Aristotelesçi fikirlerin canlanması neden olmuştur. Uyku ve rüyanın doğal bir olgu olduğuna dair söylemler ile birlikte objektif bir yaklaşım tekrar benimsenmeye başlanacaktır (Tanzer, 2013: 20).

Rüyalar konusunda temel teşkil eden ve çağdaş dünyada tekrar tartışma konusu olan soru ise Descartes'ın şüpheciliğine dayanır. Descartes şüpheciliği, uyanık olmakla rüya görmeyi nasıl birbirinden ayırabileceğimiz üzerinde durur ve şu soru sorulur: "Şu an rüyada olmadığını nereden bilebilirim?" (Descartes, 2018: 18-19). Bu soruyu ilk soran kuşkusuz Descartes değildir. Kendisinden önce Platon (Platon, 2018: 158), Aristoteles (Aristoteles, 2012:

IV, 1010b 5-10) ve Gazzâlî'nin (Gazzâlî, 1963:18-19) de bu konuya değindiği görülmektedir. Fakat Descartes bu soruyla birlikte uyanık dünyamızın da aslında bir rüya olabileceğinden şüphelenir ve bu, metodik şüpheyi kullandığı epistemolojisinin en önemli ayrıntısını oluşturur.

Descartes'ın 'Şu an rüyada olmadığımı nereden bilebilirim' sorusu etrafında gelişen bu rüya şüpheciliği konusu, modern dönemde bilinç tartışmalarını da içine alan bir seyir takip eder ve çağdaş dünyada 'rüyalarımız bilinçli deneyimler midir?'² sorusu üzerinden epistemolojik, ontolojik ve etik çerçevede yeni baştan tartışılmasına olanak sağlar. Rüyalar bilgiye bir tehdit oluşturur mu veya bilginin doğruluğu üzerinden yapılan epistemolojik tartışmalar, rüyaların deneyimsel gerçeklikler olup olmadığı konusu üzerinden yapılan ontolojik tartışmalar ve rüya esnasında ahlaki bir sorumluluğumuz var mı üzerinden yapılan etik tartışmalar, çağdaş felsefenin rüya konusundaki yaklaşımını belirleyecektir. Tüm bunların tabi ki bilinç kavramıyla ve zihin üzerine yapılan hem nesnel hem de felsefi çalışmalardan ayrı olduğunu da söylemek doğru değildir. Dolayısıyla 20.yy.'dan itibaren rüya görmeye olan felsefi ilgi, giderek zihin felsefesiyle ilgili soruların içerisinde de yer bulacaktır. O zaman rüyalar ve rüya görme konusunun felsefenin alt alanlarıyla ilişkisi düşünüldüğünde epistemolojiden etiğe, ontolojiye, zihin felsefesi ve bilişsel bilimlere kadar geniş felsefi zeminlerde konunun tartışıldığını söyleyebiliriz (Windt, 2020).

Rüyalarımın Sorumlu muyum? Rüyalarımın Ahlsız Olabilir miyim?

'Her zaman rüya görmediğimden nasıl emin olabilirim?' sorunu 'birinci rüya problemi', 'rüyalarındaki etik sorumluluk' ise 'ikinci rüya problemi' olarak adlandırılmaktadır (Matthews, 1981). Birincisi Descartes'in sorusu, ikincisi ise Augustinus'un temel sorusudur (Ceyhan Çoştı, 2021: 163).

Bu sorunun öncelikli olarak rüyalarda bilinçli olup olmadığımızla bir ilgisi olduğunu söylemeliyiz. Uyanık olmak ile uykuda olmamızın temel ayırıcı noktalarından biri bilinçli olup olmadığımız meselesidir. Çünkü uyku halinde olan kişiyle uyanık olan kişinin davranışlarına baktığımızda bilinçli haller arasında keskin bir ayırım varmış gibi gözükmektedir. Hem geleneksel psikoloji de hem de önde gelen rüya kuramlarında, rüya içeren uykudaki bilinçli deneyimin, uyanık düşünce ve deneyimden karakteristik yönlerden

2 Bu sorun, Descartes'in rüya şüpheciliği eleştirisi üzerinden, 20.yy'da Norman Malcolm (1911-1990) tarafından tekrar ele alınır. Malcolm, uykudaki bilinçli farkındalık kavramının mantıksal gerekçelerle çelişkili olduğunu ileri sürerek, geleneksel rüya anlayışını eleştirip, rüyaların deneyimler olduğu düşüncesini reddedecektir (Malcolm, 1956). Hem geleneksel rüya anlayışını hem de Malcolm'u eleştiren isim ise Daniel C. Dennett (1942- --)'tir (Dennett, 1976).

farklı olduğu düşünülmektedir. Bu görüşe göre de uykuda ve uyanıklıkta deneyimlenen bilinçli hal türleri arasında derin bir uçurum vardır (Windt, 2021). Yani hem uyku durumunda hem uyanıklık halinde bilinç vardır fakat bu iki durumun bilinçlilik hali birbirinden farklıdır.

Descartes, uyuduğumuzda, uyanık olduğumuzdaki gibi, aynı türden zihinsel durumlar ve zihinsel olayların içimizde mevcut olduğunu söyler. Çünkü ona göre bilinçli olmak ruhun en temel işlevidir. Bu yüzden uyurken de uyanırken de Descartes'a göre bilinçlilik hali vardır. Fakat zihnin muhakeme gücünde bir fark vardır ki, kişi uykuda iken uyanırken olduğu kadar muhakeme gücü açık ve tam değildir (Descartes, 1997: 43). Aslında bunun da tam olması gerekir. Çünkü zihinsel olmanın özü ve temel niteliği bilinçtir ve bir zihin var olduğu sürece, bu bilinç durumlarının ve zihinsel oluşum ve eylemlerin var olması gerekmektedir (Koç, 2020: 27). Descartes'a göre insan ruhu her koşulda her zaman bilinçlidir hatta bir annenin rahminde bile. Tıpkı bir bedenün özünün yer kaplaması ve genişlemesinde olduğu gibi, ruhun doğası ve özünün de bilinçli olmak olduğunu açık ve seçik olarak ortaya koymaktadır. Descartes için rüya zihinsel yaşamın bir parçası olduğundan, zihinsel durumlar ve olaylar insanda sürekli mevcuttur. Bu durumda rüya hali zihinsel yaşamın bir parçasıysa, rüya sırasında zihinde gerçekleşen tüm hisler de doğru ve gerçek hisler olarak düşünülecektir. Descartes için bir rüyada korkmak, tavanın yarısının aniden düşmesi durumunda korkmakla aynı şeydir. 'Dün gece rüyamda korktum' önermesi 'Dün gece korktum' önermesini içermektedir. Yani Descartes'a göre tamamen uyanırken sahip olduğumuz düşünce ve hisler, biz uyurken de aklımıza gelebilmektedir. Buradan da Descartes için, uyku ile uyanıklığı ayırmanın zor olduğu görülmektedir (Malcolm, 1956).³

Rüyalarımızda bilinçli olup olmadığımız konusu Descartes ve Descartes sonrası eleştirilerde çokça tartışılmıştır. Descartes'ın insanın her halinin bilinç içerdiği savına karşılık Hobbes ve Locke, uyku sırasında yaşananların bir bilinçlilik hali olmadığını özellikle vurgularlar. Hobbes'a göre uyanık bilinç ile rüya görme, birbirinden açıkça ayrılacak işaretlere sahiptir (Hobbes, 2007: 27). Hobbes'un Descartes'a eleştirisi tutarlılık ilkesi üzerinden gerçekleşmiştir ki tutarlılık ilkesi, uyanık yaşamı rüya görmekten ayırmaya yönelik yaygın bir girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Tutarlılık ilkesini kullanarak, uyanık yaşamda daha eleştirel düşünebiliriz. Hobbes, rüyaların temel bir özelliği olarak saçmalığa başvurulmasında bu ilkeye bağlı görün-

3 'Rüya ve Şüphelilik' (*Dreaming and Skepticism*) adlı makalesinde Malcolm, Kartezyen rüya argümanını değerlendirir ve Descartes'ın şüpheli rüya argümanından bahseder. Makalede temelde eleştirdiği şey ise Descartes'in uykudayken de bilincin aynı şekilde çalıştığını söyleyip, uyku ve uyanıklık yaşamın birbirinden ayrılmayacağı düşüncesidir (Malcolm, 1956). Dolayısıyla geleneksel rüya anlayışının çağdaş dünyada ilk önemli eleştirisini Malcolm sunmaktadır.

mekte ve uyanık yaşamdaki absürdün olmamasını bir fark olarak göstermektedir. Uyuyan bireyler rüyalarındaki saçmalığa sarılısalar da uyanık olan birey bunu anlayabilir. Çünkü uyanıklık sırasında saçmalık artık orada değildir. Bunu da 'tutarlılık ilkesi' ile gösterecektir (Springett, 2021).

John Locke'da uyku sırasında bilinçli olup olmadığımız konusunu değerlendiren düşünürlerden biridir. Ona göre eylemlerimiz bilinçli olarak yapıldığında bir anlam ifade eder ve sorumluluk o zaman karşımıza çıkar. Derin bir uyku sırasında bilinçsiz olduğumuz için, kişinin bu süre zarfında yaptığı eylemlerden sorumlu olmasının beklenmeyeceğini düşünür. Yani Descartes'ın aksine Locke, uyku halinde bilinçli olmadığımızı ve hatta bilincimizin kesintiye uğradığını ifade eder. Dolayısıyla, ona göre, derin bir uyku esnasında da insanın etik bir sorumluluğu olamaz (Locke, 2013: 234).

Rüya deneyimleri ve rüya sırasında yaşadıklarımız ile gerçek dünyanın deneyimleri ve yaşantısı açısından önemli bir fark var mıdır?

Tecrübe dünyamızdan biliyoruz ki rüya deneyimleri ile gerçek deneyimler birbirinden oldukça farklıdır. Bir rüyada istekli olmak ile, gerçekte istekli olmak arasında fark vardır. Eğer bunun tersini düşünürsek rüya ahlaksızlığı ile gerçek dünya ahlaksızlığı arasında fark olmadığını söylememiz gerekecektir. Fakat biliyoruz ki bir rüyada kişinin iradesinin gerçek bir sonucu yoktur. Rüyada hiçbir gerçek kişi, yoldan çıkmaz (Driver, 2007: 5-7). Fakat Augustinus, yaşadığı dönemde bundan çok da emin değildir. Augustinus rüyalar, rüyalarda yaşananlar ve bunlardan sorumlu olup olmadığı konusunda bir tartışma yürütür ve bu tartışma, yaşadığımız yüzyılda tekrar canlanarak etik bir analiz sürecini başlatmıştır.

Augustinus'un rüyalarla ilgili serzenişinin kendisinden önce gelen filozofları da meşgul ettiği bilinmektedir. Felsefe tarihine dönüp baktığımızda rüyalarımızdan sorumlu muyuz meselesinin tartışılmasının, uyku ve ölüm benzerliğinden hareketle, eski çağlarda çok olmadığını söyleyebiliriz. Uyuyan kişide tam bilinçlilik halinin olmadığını düşünülmesi buna ilk sebep olabilir. Bir de rüyaların gizemli ve geleceğe dair mesaj ileten kehanetimsi yönünün sıkça vurgulanması, rüyaları oluşturanın, rüya gören kişiyle ilgili olmadığı ve hatta tanrısal olabileceği düşüncesini ortaya çıkarır. Bu durum da rüyalar üzerinde hâkim olamayan bir kişinin, etik bir sorumluluğunun tartışılmasını çok olası kılmamaktadır. Fakat uyku ve rüya konusuyla ilgili daha fizyolojik ve bilimsel açıklamaların yapıldığı Platon ve Aristoteles'e baktığımızda kişinin rüyalarının, kişiden çok da bağımsız olmadığını vurgusu vardır. Çünkü Aristoteles kişinin beslenmesinin bile rüya görme ve rüyanın içeriğini oluşturma noktasında etkisi olduğunu düşünür (Ceyhan Çoştur, 2021: 166).

Aristoteles uyku ve rüya sırasında insana ait bir sorumluluk halinden bahsetmez ama kişinin beslenmesinin yani az ya da çok doyurulmuş olmasının rüyalara etkisinden söz eder. Kişinin nasıl biri olduğu, verdiği kararlardan etkilenmektedir. Bu Aristoteles'in erdemler konusunda 'adil işler yaparak kişi adil, ölçülü işler yaparak kişi ölçülü olur' (Aristoteles, 2014: 1105b 7-8) ifadeleriyle anlam kazanmaktadır. Çünkü ona göre kişi bunları yapmayınca hiçbir zaman iyi olması beklenemez. Erdemli olmanın koşulu bunlardır ve rüyalarımızın içeriğinden de bilmekle değil ama erdemi bir yetenek ve huy olarak hayatımıza kattığımızda, dolaylı bir sorumluluk kazandığımızı söylemektedir.

Aristoteles'ten önce ise bu konuyu daha etraflı sorgulayan isim Platon'dur. Platon *Devlet* diyalogunda içimizde olan, biz uyurken uyanan isteklerimizden bahsetmektedir. Platon'a göre tıka basa yiyip içmiş hayvan bir tarafımız vardır ki bu taraf boş bulduğunda rüyalarda ahlaksız olanı açığa çıkarmaktadır (Platon, 1975: IX, 571b-d). Ama uyumadan önce aklını uyandıran bir tarafımızda vardır ki o taraf ölçülü insana işaret eder. Öfkesini tutan, isteklerini ve yeme içmesini ölçülü yapan bu kişi ise korkunç rüyalara ve kabuslara daha az sürüklenecektir (Platon, 1975: IX, 572a). Platon bu pasajlarda insanın kendisini eğitmesinin, yönlendirmesinin ve isteklerini kontrol etmesinin öneminden bahseder. Bu sadece günlük hayatta uyanırken yapacağımız bir şey değildir. Ona göre rüyalarımızdan da sorumluyuz ve bu eğitimi yapmamız rüyalarımızın da güzel olmasını sağlayacaktır. Çünkü ona göre hepimizin içinde korkunç hayvanca istekler vardır ve bu istekler rüyalarımızda yüzeye çıkarlar (Platon, 1975: IX, 572b). Platon'un bu düşüncelerinin psikanaliz biliminin kurucusu Freud'da da yansımalarını görebiliyoruz. Freud'un bastırılmış arzuların bilinçdışına itilip rüyalarda açığa çıktığını söylemesi gibi, Platon'da da rüyaların duygularla ilişkisi ortaya konmaktadır ve kişiye ahlaki bir sorumluluk yüklemektedir. Kişi rüyalarından da sorumlu bir birey olarak, ölçülü davranmak zorundadır.

'Rüyalarda ahlaksız olabilir miyim?' veya 'Rüyalarımdaya yaptığım davranışlardan sorumlu muyum?' konusunu bir problem olarak ayrıntılı şekilde tartışan ilk isim ise Augustinus'tur. Augustinus *İtiraf*lar adlı eserinde, hayatı boyunca kendisiyle, nefsiyle, tutkularıyla nasıl mücadele ettiğini anlatmış bir filozoftur. Pagan kültürü etkisiyle başladığı hayatına iyi bir Hıristiyan olarak devam etmiş, dindar bir insan olana kadar ise nefsiyle büyük mücadeleler yaşamıştır. Ahlaki açıdan iyi bir yaşam sürmeyi kendisine hedef olarak belirleyen Augustinus, dindar olmadan önce yaşadığı hayatın alışkanlıklarından kurtulmak ister. Biri şehvani diğeri ruhani iki iradesinin sürekli birbiriyle çatışmasından hoşnut olmayan Augustinus, büyük bir savaş vermekte olduğunu söyler (Augustinus, 2010: 236). Bu mücadeleyi

rüyalar konusunda da tartışır. Bedensel tutkularının, rüyalarda bile olsa, esiri olmaktan hoşlanmaz. Augustinus uyanıklık halinde tutkularının esiri olmaktan kurtulmuştur fakat uyurken devre dışı kalan iradesi, onu rüyalarında dürtülerinin esiri olmaya zorlamaktadır (Augustinus, 2010: 237). ‘Uyurken ben, ben değil miyim?’ sorusu üzerinden rüyalarında etkin olanın kim olduğunu merak eder. Bu sorunun cevabı rüyalarından sorumlu olup olmadığının da cevabını verecektir.

Problemi çözmeye çalışırken, uyanma ve rüya görme arasındaki deneyimsel farka başvurur. Augustinus aslında herhangi bir eylemde bulunmamakta, onun yerine kendi seçimini yapmadan başına gelen bir deneyim yaşamaktadır. Dolayısıyla burada bir ahlaki sorumluluk açığa çıkamaz (Springett, 2021). Ayrıca rüyalarımız sırasında bir bilinçlilik halinin olup olmadığı da bizi sorumlu veya değil yapacaktır. Eğer uyku esnasında bir bilinçlilik durumumuz yok ise yine yaptığımız eylemlerden, gördüğümüz rüyaların içeriğinden sorumlu değildir. Fakat rüyalarımız bilinçli deneyimlerse, o zaman ahlaki sorumluluktan da bahsedebiliriz.

Augustinus, rüyalarında şehvani duyguların onu ele geçirmesinden muzdariptir ve bu durumu eski alışkanlıklarına bağlar. Uyanırken açığa çıkmayan ama rüyalarında fikrini çelen bu anların gerçekmiş gibi yaşanması, ruhundaki bu hayali imgelerin bedenine baskısının büyüklüğü, bu rüyaların, ona göre aldatıcı olduğunu göstermektedir. Augustinus bu noktada şunu sormaktadır:

“Acaba uyuduğum sırada ben, ben olmaktan çıkıyor muyum Rab Tanrım? Uyanıklıktan uykuya geçtiğim ya da yeniden uykudan uyanıklığa geçtiğim an bende ne kadar büyük bir fark yaratıyor böyle! Peki uyanırken böyle uyarıcı düşüncelere karşı duran, gerçeklerinin bile akınına uğrasa öyle kımıldamadan durabilen aklım nerede?” (Augustinus, 2010: 329).

Augustinus uyku ve rüya sırasında aklın ve iradenin devre dışı kaldığını ama uyandıığımız anda tekrar vicdanımıza döndüğümüzü ifade eder. Bu durumda Augustinus, rüyalarındaki eylemlerinden sorumlu olmadığını fakat bu durum için oldukça üzgün olduğunu söyleyecektir. Ve Tanrı’dan yardım diler. Çünkü bu şehvani dürtülerini tek dindirecek olan Tanrı’dır. “*Uyuyan bir insanın iffetli kalbine böyle ayartıcı dürtüleri hiç yazmamış ol...*” (Augustinus, 2010: 330).

Augustinus şunu merak eder: Bu rüyaların sorumluluğu kime ait? Eğer kendisine ait ise hala dürtülerinin esiri altında demektir ki bu onun bu rüya eyleminden sorumlu olmasını ve günah işlediğini gösterir. Fakat uyandı-ğında yaşadığı utanç, bunun kendisinin kontrolünde olmadığını düşündürt-

mektedir. Eğer rüyalara Tanrı neden oluyorsa, Tanrı'nın buna neden izin verdiğini de yine ona danışmaktadır. Augustinus eylemlerinde, rüyalarda da olsa, özgür olmak ve kendi iradesini egemen kılmak ister. Yani rüyalar da da ahlaksız ve iradesiz olmak onun için Tanrı'dan uzaklaşmak demektir (Augustinus, 2010: 328-330). Fakat bunun iradi sorumluluğunu ise kendinde görmez. O yüzden rüyalar konusunda tüm ahlaki sorumluluğu Tanrı'ya yüklemek ister ki, günaha girmemiş olsun (Dreisbach, 2000: 32). Çünkü Augustinus'a göre, daha önce de annesinin rüyalarından bahsettiği kısımda da açıkça görülüyor ki rüyalar bir kısmı aldatıcı olsa da yön gösterici olan rüyalar Tanrı tarafından gönderilmektedir (Augustinus, 2010).

Augustinus için rüyalar, uyanık yaşamdan ayırt edilememeleri nedeniyle ahlaki kaygılarının bir nedeniydi. Onu cinsel eylem hayalleri konusunda özellikle endişelendiren şey, onların canlılığı kadar, hayalperestin haz duygusu ve görünüşteki rızasıdır (Windt, 2020). Eğer rüyayı gören kişi, gördüğü rüyada etkense yani rızası varsa o zaman rüyanın sorumluluğu da o kişiye ait demektir. Bu durumda Augustinus kendisini rüyaları konusunda suçlayabilir demektir. Augustinus'un bu çelişkilerini son yüzyılda Gareth B. Matthews (1929-2011) tekrar ele alacak ve Augustinus'un bir problem olarak çözmeye çalıştığı ve 'ikinci rüya problemi' olarak çağdaş dünyada tekrar gündeme gelen 'rüyalarımızda ahlaki sorumluluğumuz var mı?' sorusunu farklı bir şekilde analiz edecektir.

Matthews'e göre çoğumuz rüyalarımızda yaptıklarımızdan sorumlu olduğumuzu düşünmüyoruz. Peki kişinin kendisinin, rüyadaki eylemlerinden sorumlu olduğunu reddetmek için iyi bir nedeni var mıdır? Bunun için Matthews üç öneriyle konuyu tartışmaya açar ve Augustinus'u böylece değerlendirmeye alır. Matthews'in amacı muhtemel cevaplar üretip Augustinus'un gerçekten böyle cevaplar verip vermeyeceğini tartışmaktır.

Birinci öneri şudur: "*Rüyamdaki kendim ben değilim; bu sebeple, bir şekilde rüyadaki kendimin yaptıklarından dolayı olarak sorumlu olsam bile, doğrudan ben sorumlu değilim.*" Matthews bu cevaba Augustinus'un 'hayır' diyeceğini söyler. Augustinus'un önerisi, rüyanın benim bir parçam olduğu yönünde olacaktır. Yani mantık devre dışı kaldığında, beden duyularla birlikte kapandığında, kalan kısımdır rüya. Augustinus'a göre rüyalarda akıl genellikle bulunmamakla birlikte, her zaman böyle olmadığını da işaret eder. Çünkü ara ara uykudayken de rüyalarına direnebilmekte ve iffetli karar verebilmekte olduğunu tecrübe eder (Matthews, 1981: 49). Ayrıca bunun için de Tanrı'nın yardımını dilemektedir. O yüzden Augustinus rüyalarından sorumlu olduğunu göstermektedir.

Matthews'ın ikinci önerisi ise şöyledir: *“Rüyamdaki kendimin yaptıkları gerçekten olan şeyler değildir (bir ihtimal uyanırken de yaptığım bir şey değilse), bununla birlikte benim ‘içimde’ olmaktadır-yani o an rüyamdaki kendimin yaptığını gerçekten yapıyormuş gibi hissetmekteyim (ya da en azından sonrasında rüyamdaki kendimin yaptığını ben yapmışım gibi hissetmekteyim)*

Peki Augustinus'un düşüncelerine baktığımızda, rüyalarındaki eylemlerin sorumluluğu üzerine, ikinci cevabı verir miydi? Matthews, Augustinus'u konuşturarak şöyle der: Rüyadaki benliğe/kendime kötülük mü önerildi? Bu durumda ben, rüyadaki kendimin/benliğimin yaptıklarından sorumlu değil miyim? O zaman günah işleyen kim? Augustinus'a göre rüyada telkin, zevk ve rıza gerçekten gerçekleşiyor. O zaman eğer hayalimdeki ben isem, kötü öneriyi alan, önerilen kötü eylemi veya düşünceyi düşünmekten zevk alan ve buna rıza gösteren de benimdir. Zaten Augustinus'un, rüyalarındaki iffetli kararlardan ve ayartmalara rıza göstermediğinden bahsettiğini biliyoruz. Bu durumda Augustinus'a göre tam bir günah için gerekli olan tüm unsurlar bir rüyada mevcut olabilir. Dolayısıyla ikinci cevabın ilk kısmı Augustinus için geçerli değildir. Rüyalarımnda yaptığım şeyin 'bende' olduğu kısmına gelince, Augustinus bunun için şöyle söyler: O, herhangi bir biçimde içimizde olmuştur. Etik açıdan ise Augustinus'a göre 'bende' olan şey ahlaki açıdan gerçekten önemli olan şeydir. Matthews bunu Augustinus'un dilinden şöyle yanıtlar: *“... Ahlaki açıdan önemli olan (i) seks yapabileceğim önerisi, (ii) seks yapma düşünce-sinden zevk alma ve (iii) seks yapmak için iç rızamdır. Bu üç unsur her biri ile ilgili olarak görünüşte ve realitede bir karşıtlık söz konusu değildir. Bu da Augustinus'un görüşü gibi görünmektedir”* (Matthews, 1981: 50-51).

Matthews'ın sunduğu üçüncü öneri: *Yalnızca yapmaktan kendimi alıkoyabilme gücüne sahip olduğum şeyleri yaparken sorumluluk sahibiyim (çünkü 'yapmalı' ifadesi 'yapabilmeyi' işaret ederken, 'yapmamalı' ifadesi de 'sakınabilmeyi' ifade etmektedir); rüyalarımnda yaptıklarım, yapmaktan kendimi alıkoyabilecek güce sahip olduğum şeyler değildir.* (Matthews, 1981: 48-49).

Üçüncü cevap hakkında Augustinus ne diyebilir? Matthews bu cevabın da Augustinus tarafından reddedileceğini söyler. Çünkü ona göre her şeye gücü yeten Tanrı, ruhumuzun tüm hastalıklarımızı iyileştirecek kadar büyüktür. Daha fazla lütufla, bu utanç verici eylemleri kişi artık uykuda işlemeyecektir. Bu yüzden açık bir şekilde üçüncü cevabı da reddedecektir.

Matthews'e göre, Augustinus'un görüşleri baz alındığında, bu üç cevabı da reddettiği görülecektir. Rüyalarımızdaki eylemlerimizden sorumlu muyuz sorusunun cevabının arandığı bu metindeki üç cevap Augustinus tarafından cevaplanırken, aslında sorun özgür irade sorununa dönüşmektedir. Çünkü ki-

şinin rüyalarında yaptıkları asla kendi özgür iradesiyle yapılmadığından ve bu nedenle de bundan kaçacak gücü kendinde barındırmadığından, kişinin kendinden nasıl emin olabileceğini görmek oldukça zordur (Matthews, 1981: 51-54).

Görüldüğü gibi Matthews'e göre de Augustinus aslında net değildir. Çünkü uyanmak ve uyku sırasındaki kararları birbiriyle çelişebilmektedir. Bazen uyku sırasında razı olduğu bir eylem, uyandıktan sonra vicdan azabıyla birlikte eylemdeki sorumlu olma halini kabul etmemeye onu yönlendirmektedir. Bazen de rüyalarını kontrol edebildiğine şahit olur. İşte bu yüzden Augustinus'un rüyalarındaki eylemlerinden sorumlu olup olmadığına dair bir kafa karışıklığı yaşadığını görebiliriz (Ceyhan Çoştı, 2021: 174).

Matthews çağdaş dünyaya rüyalarla ilgili yeni bir tartışma alanı bırakır. Daha önce filozoflar tarafından yer yer dile getirilen fakat Augustinus'un ilk defa ayrıntılı olarak rüyalarımızdan sorumlu muyuz veya rüyalarımızda ahlaksız olabilir miyiz sorununu, etik bir çerçevede tekrar gündeme alır ve kendisinden sonra düşünürler için de canlı bir tartışma ortamı sağlanmış olur. Bu tartışmayı yürüten isimlerden bir diğeri ise *William E. Mann*'dır. Mann, rüyalarımızda yaptığımız kötülüklerden sorumlu olup olmadığımız sorusuna 'Hayır' diye cevap vermektedir. Ona göre eğer hayal ettiğimiz suçlarımızdan sorumlu olacaksak, asil rüyalar gördüğümüzde de övülmemiz gerekmektedir ki bu durum Mann'a göre oldukça saçmadır. Ahlaki itibar kolay gelmediği gibi ahlaki suçlamada hemen olmamalıdır (Mann, 1983: 378).

Mann, 'ikinci rüya problemi'ni, Matthews'in Augustinus için önerdiği üç madde üzerinden tartışır ve Augustinus'u öyle değerlendirir. Rüyalarımız eğer deneyimlerse ve eğer kişi rüyasında kötülük yapmaya rıza gösterirse, gerçekten günah işlemiş olmakta mıdır? Yani bir şeye rıza göstermek, o eylemi yapmış olmak gibi ahlaki bir değerlendirmeyi içerir mi? Çünkü uyanırken kötülüğe rıza göstermek ile uyurken kötülüğe rıza gösterme arasında ahlaki olarak anlamlı bir fark yokmuş gibi görünebilir ama aslında vardır. Bu yüzden Mann'a göre Augustinus, düşlerinden kendisinin sorumlu olduğuna ikna olmamıştır ama olmadığına da ikna olmamıştır (Mann, 1983: 378-385). Bu yüzden Augustinus'un kafası bu konuda oldukça karışıktır ve sık sık da zaten bu konuda Tanrı'dan yardım istemektedir.

Rüya ahlaksızlığı konusunda farklı ahlaki değerlendirme olanakları da sunulmuştur. Bunlardan biri de *Julia Driver* (1961-)'a aittir. Driver, rüyaların ahlak açısından önemini araştıran düşünürlerden birisidir. İçselci (internalist) ve dışsalcı (externalist) açısından bir değerlendirme ile konuyu anlamaya çalışır. İçselci yaklaşım, bir kişinin eylemlerinin ahlaki statüsünü niyetler, güdüler gibi iç faktörlerin belirlediğini söyler ki buna göre rüya-

larda ahlaksızlık mümkündür. Bu yaklaşım ahlaki değerlendirmenin içsel bir açıklamasını sunmaktadır. Dışsalcı yaklaşım ise eylemlerin etkilerine bakarak karar verir. Driver, rüya ahlaksızlığı meselesinin saçma olduğunu düşünür ve bunun için ahlaki değerlendirmenin içsel bir açıklanmasının yapılmasının yerine dışsal bir bileşenle birlikte bir ahlaki değerlendirme yapılması gerektiğinden bahseder (Driver, 2007: 5). Bu durumda rüya ile, eylemden etkilenecek veya eylemin etkilediği herhangi bir durum oluşmadığından, rüyalardaki ahlaksızlıktan kimse sorumlu olmayacaktır.

Rüyalarımızın deneyimler olup olmadığı konusu da yine bu durumu değerlendirirken düşünmemiz gereken başka bir yöndür. Rüyalarımız eğer deneyimler değilse, kişi eğer rüyasında hiçbir şey yapmıyorsa yani rüyalar herhangi bir kötü davranışı içermiyorsa veya rüyalar hiçbir şey yapmaz sadece bir şeyler yapmayı düşlemek demekse, o zaman ahlaki sorumluluk konusuna nasıl bakılacaktır? Bu konu rüyalarımızın deneyimler olmadığını söyleyenler için aslında nettir. Deneyim yoksa, rüyalarımız bir şeyi yapmayı hayal etmekse zaten burada yargı veya karar mekanizmasının da ortaya çıkmaması gerekir. (Mann, 1983: 379-381).

Rüya görmenin deneysel olmadığını iddia eden açıklamaların ortak noktası, rüya anlatıcısının anlatı yeteneklerine vermeleri gereken önemi ortaya çıkarır. Augustinus'un rüya deneyimleri ile ilgili endişelerinin, rüyaların deneyim olduğunu reddettiğimizde onların sadece raporlarına aktarıldığını görürüz ve aslında bu anlamda uykumuzda ne yaptığımız konusunda endişelenmemize de gerek kalmaz. Çünkü aslında hiçbir şey yapmadık demektir. Dolayısıyla uyurken yaşadığımız şeylerin de hiçbirinin aslının olmadığını görebiliriz. Mann'a göre o zaman endişeleneceğimiz şey, sadece onun böyle bir rüya anlatısını bir araya getirme gerçeğine odaklanılmalıdır. Bu durumda kişinin anlatıyı bilinçsiz bir şekilde uydurması gerçeği karşımıza çıkar ki bu durum suçluluk duygusu uyandırabilir. Çünkü günahkâr rüya anlatıları ve uydurma eğilimlerimizden pişman olabiliriz (Mann, 1983: 381-385).

Rüyalarımız deneyim olsun veya olmasın Augustinus her durumda derin bir huzursuzluk içindedir. Ne düşlerinden kendisinin sorumlu olduğuna ikna olmuştur ne de sorumlu olmadığına. Augustinus'un bu konuda düşüncelerinin netliği yoktur. İşte Augustinus'un bu çelişkisi sonucunda, rüyalarımızdan sorumlu olup olmadığı konusu da hala tartışmayı canlı kılmaktadır. Augustinus'a göre yalnızca eylemler ahlaki olarak değerlendirilebilir. Eylemlerin uykuda gerçekleşmediği iddiası, rüyayı gören bireylerin rüyanın gidişatını kontrol edebildiği, etkileyebildiği ve değiştirebildiği gerçek eylemler ve karar alma süreçlerini içeren 'berrak/lüsid rüyalar' ta-

rafından da sorgulanabilir. Augustinus'un argümanının başarısı, rüyalarda hiçbir eylemin olmamasına bağlıdır fakat berrak rüya görme bu önermeye karşı bir kanıt olarak sunulabilir (Springett, 2021).

Anlaşılır rüya görme veya berrak rüyalar (Lüsid/ Bilinçli Rüya)⁴, rüyalarındaki bilinçli olma halini ifade eder. Berrak rüyalarda kişi, rüya içerisinde olduğunun bilincindedir. *Stephen LaBerge* ve *Howard Rheingold*, yaptıkları birtakım deneyler ile, rüya sırasında kişilerin bilinçli olduklarını ve yönlendirilebildiklerini test etmişlerdir. Bilinçli rüya görenler, rüyalarının sonuçlarına da bilinçli olarak etkiye bulunabilmektedirler. Objeleri, insanları, durumları, dünyaları, hatta kendilerini bile bir şekilde değiştirebilirler (LaBerge ve Rheingold, 2011: 15). Dolayısıyla bilinçli ya da berrak rüya, bir birey bir rüya sırasında bunun bir rüya olduğunun farkına vardığında ortaya çıkar. Bu durum şunu göstermektedir: Bilinçli rüya görme, kişi uyurken rüya görmenin bir örneğidir, bu nedenle de rüyalar uyku sırasında meydana gelen deneyimler olmalıdır (Springett, 2021). Berrak rüyalar, derin uykuda meydana gelirler ve bir kural olarak, biz istemediğimiz ve bunu bir iradeyle yapmadığımız sürece uyanmayla sonuçlanmazlar (Van Eeden, 1913). Berrak rüyalara göre, uyku sırasında kişi dış dünyanın bilincinde değilken, zihninin içindeki dünyada bilinçli yani uyanık olabilir.

Berrak rüyalarda, rüyaları yönlendirmek için belli pratikler ve eğitimler gereklidir. Uyanık olan kişi bu öğrenme sürecinde, bir süre rüyalarını düşünmek durumundadır. Böylece rüyaların kontrolü ele geçirilebilir ve insanlarla ilişkileri rüyalarda temsil ederek inceleme fırsatı da oluşur. Dolayısıyla bu tip rüya durumlarında bir bireyin gerçek hayatta zor bir görevi yerine getirmesine, onu hayata benzer ortamlarda uygulamasına izin vererek yardımcı olabilir. Bu durumda kişinin rüyasında uyanık yaşam düşüncesine ulaşabilmesi ve rüyasında rüyasını yönlendirebilmesi Augustinus için bir çıkış olabilir miydi? Augustinus kendini rahatsız eden rüyaları durdurmak için elinden geleni yapıp, cinsel dürtülerini bastırmada gerçekten başarılı olabilir miydi? (Springett, 2021). Bunu bilemeyiz ama Tanrı'ya yakarışlarını temel alırsak, bu konuda çok istekli olduğunu söyleyebiliriz.

Ahlaki sorumluluk bir bilinç ve irade gerektirmektedir. Rüyalarda ise bilinçli olup olmadığımız konusu tartışmalıdır. Lüsid rüyalara baktığımızda, rüyaların yönlendirilebildiğini, kişinin belirli antrenmanları sonucunda rü-

4 Bu konuyu ilk defa bu isimle dile getiren Frederik Van Eeden (1860-1932)'dir. 1913 yılında yayınladığı makalesinde on altı yıllık araştırmalarının sonucunda rüya biçimlerini sınıfladığından bahseder ve bunlardan biri de 'lüsid rüyalar'dır. Berrak rüya sırasında uyuyan kişi, günlük yaşamı ve kendi durumunu rüya sırasında hatırlar ve mükemmel bir farkındalık durumuna ulaşır. Bu durumda dikkatini de yönlendirebilir ve farklı özgür irade eylemlerini deneyebilir (Van Eeden, 1913).

yalara katılabildiğini görüyoruz. Bu durumda rüyalarımız üzerinde söz sahibi olmayı başarabiliriz demektir. Örneğin bir kişi, rüya sırasında, normal hayatında hiç de hoşlanmadığı ve hatta nefret ettiği birinin canını yakmak istemektedir. İçinde müthiş bir öfke ve zarar verme duygusu var ve o sırada rüyada olduğunun farkına varıyor ve o hoşlanmadığı kişinin, isteyerek canını yakıyor. Ve uyanıyor. Şimdi bu durumda olgusal dünyada gerçekleşmeyen bir eylemin ahlakiliğini bu örnek üzerinden nasıl tartışabiliriz?

Biz biliyoruz ki insanın davranışları ve düşünceleri çoğu zaman birbirine paraleldir ve kişiyi, o kişi yapan şey eylemleri ve düşünceleridir. Kişinin her yaptığı eylemin, düşünceleriyle paralel olduğunu söylemek de doğru değildir. Günlük hayat içerisindeki pratiklerimiz bizi, çoğu zaman, yapılması gereken eylemlere yönlendirir. Bu durumda kişiyi, o kişi yapan düşünceleri ne kadar iyiye yönelikse, doğruya yakınsa, o kişi karakteriyle davranışlarıyla bir bütünlük arz eder. Yani kişinin içinde bir duygu olarak kızgınlığın bulunması, onun o duygusundan dolayı kötü ilan edilmesine neden olmaz. Ama kızgınlık duygusunun kişinin hayallerine yansması ve hayallerinde kızgınlık içeren sahneleri üretmesi onu sağlıklı bir kişi olarak nitelendirmemize engel olabilir. Dolayısıyla ahlaki özel bir alan olarak düşündüğümüzde çok sorun gözükmemektedir. ‘Kişi, kendi başına iken dilediğini yapabilir mi?’ sorusunun burada nasıl cevaplandığı önemlidir. Fakat şunu bilmek gerekiyor ki kişi her ne kadar kendi başına iken başkasına zararı yoksa da toplumu oluşturan bir birey olduğunu ve sağlıklı toplumların sağlıklı bireylerden meydana geldiğini görmek gerekir. Bu anlamda düşüncelerimiz, hayallerimiz, yalnızken yaptığımız eylemlerimiz de bizi biz yapan şeyler olduğu için, bilinçli yaptığımız her düşünümünden dolayı sorumluluğumuz açığa çıkmaktadır. Fakat rüya böyle midir? Rüyanın bilinçli yönlendirilebilir olması bir yana, rüyalar çoğu zaman kişinin kontrolünde değildir. Rüyaların, zihnin bir çalışma biçimi olarak görülmesinde veya sadece hatıraların belli zamanlarda açığa çıkmış hali olduğu düşünüldüğünde ya da bastırılmış duygularımızın açığa çıkma gerçeğinden bahsetsek de rüyalar kişinin bilinçli yanının etkin rol aldığı görüntüler değildir. Dolayısıyla kişi, etik ve hukuki olarak sadece bilinçli eylemlerinden sorumlu olduğu için, rüyalarımızdan kendimizi ahlaki olarak sorumlu hissetmemiz çok mantıklı gözükmemektedir. Bu durumda Augustinus’un sorumluluk duygusu her ne kadar rüyalara kadar uzansa da kişiler öncelikli olarak uyanırken yaptıkları eylemlerinden sorumlu hissetmelidirler (Ceyhan Çoştur, 2021: 178).

Sonuç

Tüm insanlar uyudukları sürece rüya görürler. İnsanın yaşadığı bu öznel sürecin gizemli bir doğasının olduğu konusu oldukça yaygındır. Dolayısıyla

rüya konusu hem bilim adamlarının hem teologların hem de filozofların her dönem merak konusu olmuştur.

Rüya konusuna felsefi ilgi tüm tarih boyunca mevcuttur. Fakat bu ilgi her zaman aynı canlılıkla devam etmemiştir. Bazen rüyaya olan felsefi ilgi yoğunlaşmış bazen de yerini başka bilimlerin incelemesine bırakmıştır. Bu anlamda uzun süredir uykuda olduğunu düşündüğümüz rüyaya olan felsefi ilginin son yarım yüzyıldır tekrar canlandığını söyleyebiliriz.

Bu ilginin temelde iki sorundan kaynaklandığı görülmektedir. Birinci rüya problemi ya da Descartes sorusu olarak adlandırılan “Her zaman rüya görmediğimden nasıl emin olabilirim?” sorusu ve ikinci rüya problemi ya da Augustinus sorusu olarak da adlandırabileceğimiz “Rüyalarımızda ahlaksız olabilir miyiz?” sorusu etrafında gelişen tartışmalar son yüzyılda belirleyici olmuştur. Bu iki sorunun tekrar tartışılması rüyalarımızın bilinçli deneyimler olup olmadığı ve rüyalarımız deneyimler ise rüyalarımızda yaşadıklarımızdan sorumlu olup olmadığını çerçevesinde yapılmaktadır.

Rüyalarımızın bilinçli deneyimler olup olmadığı konusu Descartes’ın rüya konusunda yaptığı önemli bir sorgulamayla başlar: “Şu an rüyada olmadığımı nereden bilebilirim?” Kartezyen rüya şüpheciliğini başlatan bu soru, uyku ve uyanıklık halinin nasıl ayırt edileceğine dair epistemolojik bir krizi işaret etmektedir. Kimi filozoflar Descartesçı geleneği devam ettirip uyku halinde bilincin kaybolmadığını, kişinin bilinçliliğinin devam ettiğini hatta bunun en iyi örneğinin görülen rüyalar olduğunu ifade etmişler, kimi filozoflar ise kişi eğer derin uykudaysa onda bilinçlilik olmadığını dolayısıyla da rüyaların bilinçli deneyimler olmadığını ortaya koymuşlardır. Günümüze yansıyan kısmına baktığımızda ise bilinç nedir ve insanın bilinçlilik hali nasıldır soruları üzerinden rüya tartışmalarının konuya dahil olduğu görülmektedir. Tüm bu tartışmalar çağdaş dünyada rüyaya felsefi bakışta epistemolojik ve ontolojik analizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Malcolm ve Dennett tarafından yapılan analizler ve rüyaların deneyimler olmadığı görüşü, günümüz birincil rüya probleminin eleştirel tarzda tekrar incelendiğini göstermektedir.

Rüyalarımızın bilinçli deneyimler olup olmadığı meselesi ikincil rüya problemi etrafında da tekrar konuşulur. Augustinus’un Orta Çağ’da ayrıntılı olarak tartıştığı ve günümüze de yansıyan bu sorun, rüyalardaki ahlaki sorumluluğumuzla ilgilidir. Sorumlu olmak demek kişinin eylemleriyle ilgili yükümlülüğünü alması demektir. Bu anlamda rüyalarımızda bilinçli olup olmadığımız meselesi, ahlaki sorumluluğun da tartışılmasını gerektirir ve rüyalara dair felsefi tartışmaların bir diğer yönünü oluşturur. Günümüzde

bu problemi tekrar canlandıran Mathews, Augustinus'un muhtemel vereceği cevaplar üzerine bir değerlendirme yapmış ve bu değerlendirme ile rüyalara etik açıdan nasıl yaklaşılacağı belirlenmiştir.

İyi ve kötüye ilişkin değerlendirmeler bireyin ahlaki kararlarını belirlemektedir. Pratik dünyamızda hayatımızı doğru bir şekilde yönlendirmemizin, aldığımız bu kararlarla ilgisi vardır. Karar alma ise iyi çalışan bir zihnin ürünüdür. Dolayısıyla bireyler iyi çalışan bir zihinle aldıkları kararlardan sorumlu tutulabilirler. Akıl zaafiyeti bulunan veya çocuklar için aynı sorumluluk beklentisine sahip değildir. Etik ve hukuki sorumluluğumuz, uyanık ve sağlıklı bir zihnin verdiği kararlarda açığa çıkmaktadır. Bu anlamda rüyalarımızda yaşadıklarımızın tam bir bilinçlilik hali ile gerçekleştiğini söylememiz zordur. Çünkü uyanık bir zihinle uykuda olan bir zihnin derece olarak aynı parlaklıkta ve netlikte içerik üretmediğini görmekteyiz. Bu durumda rüyalar sırasında tam bir ehliyetimizin olmadığını farkına varabiliyoruz. Bu aynı zamanda uykuda iken işlenen suçlar için de böyledir. Bilindiği gibi bazı suçların uyku sırasında işlendiği, uyur gezer insanların bazı suç teşkil eden olayları yapabildiği ve cezai ehliyetlerinin olup olmadığı konusu da yine etik ve hukuk çerçevesinde tartışılmaktadır. Uyur gezer kişinin eylemlerini hatırlayamaması ve bilinçli suça gitme halinin olmaması, o kişiyi eylemlerinden bağımsız kılar mı? Burada da yine ayırt edici nokta bilinçlilik halinin olup olmaması noktasıdır. Yani kişinin sarhoş olması veya uykudaki bilgisizlik bir özür konusu olabilir mi? Buradaki hukuki tartışmalar bir tarafta etik olarak bunu değerlendirmenin oldukça zor olduğu görülebilmektedir. İşte Augustinus'ta benzer bir zorluktan hareketle suçlu muyum değil miyim veya sorumlu muyum değil miyim soruşturmasını yapar ki aslında kendisi de tam bir cevap verebilmiş değildir. Uyanık halde yapmadığı eylemin, uyku halinde zihninde canlanması onu bundan ne sorumlu ne de tamamen sorumsuz hissetmeye yönlendirecektir.

Bu durumda ahlaki bir karar vermenin en önemli ayağını bilinçli olmak oluşturuyor. Eğer rüyalarımız bilinçli birer deneyimse, rüyalarımızın içeriği bize ait demektir. Fakat yine de eyleme geçmemiş hiçbir düşüncenin sorumluluk yaratmadığı gerçeğini de hatırlamak gerekmektedir. Ne zaman ki düşündüğümüz, hayal ettiğimiz veya düşlediğimiz şeyler eylem olarak görünür olur, o zaman ahlaki bir sorumluluktan bahsedebiliriz. Bu durumda Augustinus'un Tanrı'ya yakarırken düşüncelerini ve düşlerini tertemiz yapmak istemesi hem çok anlaşılabilir bir eylemdir hem de bu dünya hayatı için abnormal bir istek olduğunu söyleyebiliriz.

Öz

Rüyalara olan felsefi ilgi her dönem karşımıza çıkmıştır. Dönem dönem bu ilgi azalsa da ve yerini başka bilimlerin incelemesine bıraksa da son yüzyılda tekrar canlanmıştır. Bu ilginin ilk ayağını Descartesçı rüya şüpheciliği oluşturur ki bu şüphecilik temelde uyku hali ile uyanıklık halinin ayırt edilemez olmasına dayanan epistemolojik şüpheciliği barındırır. İkinci ayak ise Augustinus'un rüya şüpheciliği olarak belirtebileceğimiz etik şüpheyi içerir.

Bu çalışma Augustinus'un rüyalarımızdan sorumlu olup olmadığımızı dair etik analizini ve çağdaş dünyada nasıl tartışıldığını konu edinmektedir. "Rüyalarımızda yaşadıklarımızdan sorumlu muyuz?" veya "Rüyalarımdaya ahlaksız olabilir miyim?" sorularının, rüyalarımızda yaşadıklarımızın bilinçli deneyimler olup olmadığı meselesi üzerinden nasıl anlaşıldığını göstermek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rüya, Etik, Bilinç, Descartes, Augustinus

Abstract

Ethical Approach to Dreams: Could I Being Immoral in my Dream?

Philosophical interest to dreams has appeared in every period. Although this interest has decreased from time to time and left its place to the study of other sciences, it has been revived in the last century. The first dimension of this interest is Cartesian/Cartesian dream skepticism. This skepticism includes epistemological skepticism based on the indistinguishability of sleep and wakefulness. The second dimension includes ethical skepticism, which defined as Augustine's dream skepticism.

The paper focuses on Augustine's ethical analysis of whether we are responsible for our dreams and how it is discussed in the contemporary world. "Are we responsible for what we experience in our dreams?" or "Could I be immoral in my dreams?" It is aimed to show how these questions are explained through the issue of whether what we experience in our dreams are conscious experiences.

Keywords: Dream, Ethics, Consciousness, Descartes, Augustine

Kaynakça

- Ağar, Erdal. (2016). "Rüyaların Nörobiyolojisi", *Dođu Batı Düşünce Dergisi -Rüyalar*, 19 (76), 39-52.
- Aristoteles (2019). *Parva Naturalia (Dođa Üzerine Kısa Yazılar)*, çev. F. Akderin, İstanbul: Say Yayınları.
- Aristoteles. (2012). *Metafizik*, çev. A. Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aristoteles. (2014). *Nikomakhos'a Etik*, çev. S. Babür, Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Augustinus. (2010). *İtiraflar*, çev. Ç. Dürüşken, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Bedir, Fatma Nur. (2020). "Bir Davranış ve Anlamlandırma Pusulası Olarak Rüyaya Dair İnanç ve Tutumların İncelenmesi", Z. Sağır (Ed.), *Din Psikolojisi: Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler*, içinde (183-231), İstanbul: Dem Yayınları.
- Ceyhan Çoştı, Feyza. (2021). *Rüya ve Felsefe*, Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- Dennett, Daniel C. (1976). "Are Dreams Experiences?", *The Philosophical Review*, 85 (2) 151-171.
- Descartes, René. (1997). *Metot Üzerine Konuşma*, çev. M. Karasan, Ankara: MEB Yayınları.
- Descartes, René. (2018). *Meditasyonlar -Gassendi'nin Meditasyonlara'a İtirazı ve Descartes'in Bu İtirazlara Yanıtı-*, çev: İ. Birkan, Ankata: BilgeSu Yayıncılık.
- Dreisbach, Christopher. (2000). "Dreams in the History of Philosophy", *Dreaming*, 10 (1), 31-41.
- Driver, Julia. (2007). "Dream Immorality", *Philosophy*, 82 (319), 5-22.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed el. (1963). *El Munkızu Min-ed Dalal*, İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi.
- Güven, Esra. (2018). "Zihnin ve Bilincin Spor Yapma Biçimi: Rüyalar", *Pivolka*, 8 (27), 2-3.
- Hobbes, Thomas. (2007). *Leviathan*, çev. S. Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Koç, Çađlar. (2020). "Sınır-Fenomen Olarak Rüyasız Uyku", *Felsefe Arkivi*, 53, 25-34.
- LaBerge, Stephen ve Howard Rheingold. (2011). *Bilinçli Rüyalar Dünyasını Keşfetmek*, çev. R. Koray, İstanbul: Koridor Yayınları.
- Locke, John. (2013). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. V. Hacıkadiroğlu, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Malcolm, Norman. (1956). "Dreaming and Skepticism", *The Philosophical Review*, 65 (1), 14-37.
- Mann, William E. (1983). "Dreams of Immorality", *Philosophy*, 58 (225), 378-385.
- Matthews, Gareth B. (1981). "On Being Immoral in a Dream", *Philosophy*, 56 (215), 47-54.
- Osmanoğlu, Ömer. (2017). "Aristoteles'in Rüya Teorisi ve "Rüyalar Üzerine" Adlı Eserinin Çevirisi", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (4), 139-172.
- Platon (1975). *Devlet*, çev: S. Eyübođlu & M. A. Cimcoz, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Platon. (2018). *Theaitetos*, çev. F. Akderin, İstanbul: Say Yayınları.

- Shokrollahi, Nader. (2016). "Philosophy and Dream", *Acta Universitatis Danubius*, 10 (2), 84-91.
- Springett, Ben. (2021). "Philosophy of Dreaming", *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://iep.utm.edu/dreaming/> (Erişim Tarihi: 17.02.2021).
- Tanzer, Cornelia. (2013). 'ne ruoche du, hêrre, umbe die troume'- 'Zur Funktion von Träumen in mittelhochdeutschen Texten am Beispiel des Rolandsliedes und des Nibelungenliedes', Diplomarbeit (Mag. phil.), University of Vienna. Philologisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät.
- Van Eeden, Frederik. (1913). "A study of dreams". *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 26, 431-461.
- Windt, Jennifer M. (2020). "Dreams and Dreaming", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/dreams-dreaming/> (Erişim tarihi: 17.02.2021).
- Windt, Jennifer M. (2021) "How deep is the rift between conscious states in sleep and wakefulness? Spontaneous experience over the sleep-wake cycle". *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 376 (1817). <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rstb.2019.0696> (Erişim Tarihi, 21.02.2021).